

INNOVATIVE
WORLD

ILG'OR PEDAGOG

RESPUBLIKA ILMIY JURNALI

- EXACT
- NATURAL
- MEDICAL
- TECHNICAL
- ECONOMICS

- PHILOLOGICAL
- PEDAGOGICAL
- MILITARY
- SOCIAL SCIENCES
AND HUMANITIES

2025

Google Scholar

zenodo

Andijan, Uzbekistan

+998945668868

<https://innoworld.net>

INNOVATIVE
WORLD

ILG'OR PEDAGOG

RESPUBLIKA ILMIY JURNALI
TO'PLAMI

2- JILD, 1 - SON

2025

Google Scholar

ResearchGate

zenodo

ADVANCED SCIENCE INDEX

OpenAIRE

Academic
Resource
Index
ResearchBib

Directory of Research Journals Indexing

www.innoworld.net

O'ZBEKISTON-2025

ADABIYOT QOIDALARI"DAGI ADABIY TUR VA JANRLAR

NASIBA NOROVA,

BuxDU o'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Fitratning adabiy tur va janrlar haqidagi qarashlari o'rganilgan. Arestotelning "Poetika" asarida keltirilgan qimmatli ma'lumotlar bilan muqoyasa qilingan. Hozirgi adabiyotshunoslikdagi bu boradagi qarashlar va olimlarning fikrlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Tur, janr, epos, drama, lirika, yurakchil-lirika, liro-epik

Abstract: In this article, Fitrat's views on literary types and genres are studied. They are compared with the valuable information provided in "Poetics" by Arestotel. The opinions and opinions of scholars in this regard in current literary studies are analyzed.

Key words: Type, genre, epic, drama, lyric, heart, lyric-epic

Аннотация: В статье изучаются взгляды Фитрата на литературные виды и жанры. Они сравниваются с ценными сведениями, изложенными в "Поэтике" Аристотеля. Анализируются мнения и мнения ученых по этому поводу в современном литературоведении.

Ключевые слова: Тип, жанр, эпос, драма, лирика, сердце, лирико-эпос.

Kirish. Adabiy asarlarni turlar va janrlarga taqsim etish, guruhlash har bir adabiy turning xususiyatlarni aniqlik tushinib olish uchun qo'llanilgan shartli usuldir. Bu har bir davr adabiyoti uchun juda qimmatli. "Arestotelning "Poetika" asari yaratilganidan buyon adabiyot asarlari katta uch guruhga bo'lish ilmda qoida bo'lib qolgan". [1,153] Shunday ekan, avvalo, adabiy tur tushunchasi nima degan savol tug'iladi. Tur so'zi omonimlik harakteriga ega bo'lib, 1-tur-harakat, (fe'l) 2-tur -xil, xususiyat, 3- tur- davrali sport musobaqalarida bir qur o'yin kabi ma'nolarni bildiradi.

Janr atamasi esa, (frans. genre — jins, tur) — san'at turlarida tarixan shakllangan ichki bo'linish hamda mazkur bo'linishni ifodalovchi tushuncha, shakl va mazmun birligidagi o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lgan san'at asarining alohida turi hisoblanadi. San'at asarlarining janr guruhlariga bo'linishi turli (tanlangan mavzu, badiiy-g'oyaviy mazmun, shakl jihatlari va boshqa) mezonlarga tayanib amalga oshiriladi. Har bir san'at turida janr tasnifi o'ziga xos tizimni tashkil etadi.

Adabiy tur va janrlar haqida Sharq adabiyotshunosligida turli xil qarashlar mavjud. Mumtoz adabiyotda adabiy tur tushunchasi o'ziga xos ifoda shakllariga ega. U ko'proq adabiy tur nuqtayi nazaridan emas, balki janrlarga munosabat nuqtayi nazaridan rivoj topgan. Aristotelning mimesis nazariyasi

asosiga qurilgan adabiy turlar haqidagi ta'limot Forobiy orqali Sharq adabiyotiga kirib kelgan bo'lsa ham, musulmon Sharqida, asosan, adabiy turlar tasnifi jihatidan emas, ifoda shakllari yo'lidan borilgan. Adabiyotshunoslikda badiiy asarlarni turlarga ajratish masalasi qadimdan ishlanib kelganki, bu uning muhim nazariy masalalardan ekanligini korsatadi.

Birinchi bo'lib adabiyotni turlarga Platon ajratgan. U 3 ta adabiy tur xususiyatlari farqlaydi: Ya'ni drama, poeziya, epos tarzida guruhlagan. Qadim yunon qomusiy olimi Aristotel "Poetika" asarida an'anani davom ettirgan. Platon koproq nutq shakliga tayansa, Aristotel taqlidchi va taqlid qilinayotgan obyekt munosabatiga tayangani ko'rishimiz mumkin. Mashhur rus tanqidchisi Belinskiy [2,79] eposda obyektivlik, lirikada subyektivlik, dramada ikkisining qorishilishini kuzatishilishini ta'kidlaydi.

Demak, Aristotelning "Poetika" asarida da adabiy tur va janrlar masalasi quyidagicha talqin qilinadi. Dastlab, poeziya o'xshatish san'atidir. Epos, tragediya, komediya va difiramba ijod etish ... O'xshatish san'atidan o'zga narsa emas deb yozadi. Ular o'zaro 3 jihatdan farqlanadi: 1) tasvirlashning turli vositalari bilan; 2) nima tasvirlanayotganligi bilan; 3) rang-barang o'xshatish usullari bilan.[1,9]

Poeziya (she'riyat): tabiiy ikki sabab o'xshatish, taqlid – insonga bolalikdan xos bo'lgan xususiyat. Inson bolalikdan taqlid, o'xshatishga, ish-harakat, voqealarni qaytadan jonlantirishga qobiliyatlidir, faqat kimda qay darajada? Ikkinchisi, odamlarning tasavvur quvvati asosida yuzaga keladi. Aristotel uch savol asosida fikrini asoslaydi. Nima bilan? (qaysi janrda?), nimani? (his-tuyg'uni, voqeani, harakatni), qanday? (muallif voqealarga aralashmasdan, o'zligicha qolgan holda, barcha aks ettiriluvchi shaxslarni gavdalantirib) degan tamoyilni ilgari suradi.

Qomusiy olim Abdurauf Fitrat adabiy tur va janrlar haqida to'xtalar ekan, ularni quyidagicha ta'riflaydi. "Adabiyot – fikr-tuyg'ularimizdag'i to'lqunlarni so'zlar, gaplar yordami bilan tasvir qilib, boshqalarda ham shu to'lqunlarni yaratmoqdir. So'zlar, gaplarni uyushtirib tuzulgan asarlar adabiy bo'lsun-bo'lmasun, bitta yo'sundan birida tuzuladir : sochim, tizim (nazm, nasr). Bir asarda so'zlar, gaplar belgili bir ohangga boylanmasdan, belgili bir o'lchov bilan o'lchanmasdan tarqalib, sochilib tuzulgan esa ul asar sochim yo'sunida tuzulgan bo'ladir. Bir asarda so'zlar, gaplar belgili bir ohangga boylanib, belgili bir o'lchov bilan o'lchanib tuzilgan bo'lsa, u asar tizim yo'sunida tuzilgan bo'ladir". Shu nuqtayi nazardan kelib chiqib, Fitrat adabiy asarlarda she'riy ijodkorlarni uchka ajratadi: 1. Yurakchilik – lirika. 2. Rivoya – epos. 3. Tomosha. [3,78.]

"Lirika: shoir o'zining qayg'i-armonlarini, tilak-orzularini, tuyg'u-sezilarini tasvir etmak tilagi bilan to'lqunli, hayajonli shakllarda yaratilgan asarlarga lirika", – deyiladi. Fitrat insonning his tuyg'ulari bilan "Yurakchil –

lirika" shakllanadi deb ilk bor ushbu atamani olib kiradi. O'tgan zamonda ijod qilgan Lutfiy, Navoiy, Boyqaro, Bobur, Mashrab "lirizm" ning yirik ijodkorlari sanaladi. Yangi shoirlardan esa, Cho'lpon va Botuning nomini tilga oladi. Bularning asarlari "Yurakchil – lirikaning" chiroyli mevasidir deb baho beradi.

Tomosha: Agar voqeadagi yo xayoldagi bir ishni, bir voqeani tasvir etish yo'li bilan yurg'anda tasvirlar shoirning, yozuvchining tilidan emas, shul voqeaga aralashqon kishilar tilidan tasvir etilsa, tomosha ataladi.[3,80]

Tomosha asarining mundarijasini quyidagicha bo'lishini yozadi. 1.Bog'lanish – voqeaning boshlang'ichi. 2. Borish – voqeaning borishi. 3.Bitish – voqeaning natijasi. Bu uchala asosning necha pardada yozilishi to'g'risida qat'iy hukm o'qib bo'lmaydi. Hamda tomosha asar muvaffaqiyati to'laliq – voqeaga aralashqon kimsalarning xarakterlari, ruhiy holatlari butunlay ochilg'anida, birlik – tub tilakning ochilishiga kerak bo'lmag'an kimsalar, ko'rinishlar, dio'lo'g, mo'no'lo'glar asarga kirguzilmasligida, to'g'rilik – asardag'i kimsalarning xarakterlari to'g'ri ko'rsatullishida deb belgilaydi. Mana shu asar qahramoni tomonidan ochilg'an kurashning shakliga ko'ra tomosha asarlari kulgu – komediya; fojia – tragediya; drama kabi uchga ajratadi.

Rivoya: Voqeada, yo xayolda bo'lgan voqealarni yozg'uvchi-adib tilidan tasvir etib yozilg'an asarlarga rivoya deyiladi. Masal, doston, hikoya, ro'mon (adabiyotning eng og'ir, eng qiyin sho'basi) otlari bilan to'rt asos qismga ajraladi. Voqealarni keng hikoya qilishga asoslangan adabiy asarlar guruhiga epik tur va epos(yunoncha epos – rivoya, hikoya) deb ataladi.[3,81]Bugungi kunda ham epik turning uch muhim xususiyati obyektivlik, voqeabandlik, ko'lamdorlik mavjud.

Xulosa.Abadiy tur va janrlar tushunchasi hozirgi adabiy jarayonda ham qizg'in bahs va munozaralarga boy. Qaysidir adabiyotshunos, lirik, epik, dramatik turning mavjudligini isbotlashga urunsa, qaysidir biri liro-epik turning ham borli haqida fikr bildiradi. Demak, adabiyotshunoslik nazariyasida bu boradagi qarashlar haligacha o'rganilib kelinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Арестотель. Поэтика.Тошкент: Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти , 1990 – Б.8.
2. Белинский В. Полн. соб. соч. Т.8. – Москва, 1955. – 79 с.
3. Fitrat. Tanlangan asarlar. Toshkent: Ma'naviyat, 2006. – B.78.
4. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. Toshkent: O'qituvchi, 2005 – B.153.